



Кирило ВОЛКОВ,

старший прокурор відділу процесуального керівництва при провадженні досудового розслідування органами внутрішніх справ та підтримання державного обвинувачення управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні прокуратури міста Києва, юрист 3 класу, аспірант Національної академії прокуратури України

УДК 343.13

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ПРИ ЗАТРИМАННІ ОСОБИ

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) у 2012 році [1] суттєво вплинуло на реформування кримінальної юстиції, в основі якого – захист прав людини і основоположних свобод. Головною метою такого перетворення є наближення вітчизняного процесуального законодавства до вимог міжнародної спільноти.

Право на свободу та особисту недоторканність – це невід’ємне право кожної людини. Водночас особливості актуальності його забезпечення набуває саме у сфері кримінального провадження. Підтвердженням такої позиції є думка про те, що особиста свобода – основна умова, якою мають користуватися усі. Позбавлення її може негативно вплинути на користування іншими правами, зокрема такими, як: право на сімейне та приватне життя; право на свободу зборів, об’єднань і вираження власної думки; право на свободу пересування. Більше того, будь-яке позбавлення свободи справляє на особистість негативний вплив, у неї виникає боязнь бути підданою катуванню, нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню. Судді мають пам’ятати: для того, аби гарантія свободи мала сенс, будь-яке її позбавлення повинно завжди бути винятковим, об’єктивно обґрунтованим і тривати не більше, ніж це абсолютно необхідно [2, 4].

Зазначимо, що у Кримінально-процесуальному кодексі України

1960 року (КПК України 1960 року) [3] не повною мірою реалізовано це право людини на відміну від чинного Кримінального процесуального кодексу України. Так, ст. 14 КПК України 1960 року мала назву «Недоторканність особи» та містила таке положення: «Ніхто не може бути заарештований інакше як на підставі судового рішення. Прокурор повинен негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або утримується під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком». Як бачимо, законодавець лише поверхово підійшов до визначення недоторканності особи як засади тогочасного кримінального процесу. Окрім того, вказана норма суперечила змісту інших положень КПК України 1960 року, у ній не було визначено судовий контроль як основний засіб забезпечення права особи на недоторканність, обмежувалося все лише прокурорським наглядом.

Натомість у чинному КПК України детально визначено нормативне врегулювання досліджуваної нами засади. Так, під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК України. Кожен, кого затримано через підозру або обви-

нування у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою. Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місцеперебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК України. Кожен, хто понад строк, визначений у КПК України, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, має бути негайно звільнений. Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК України, тягне за собою відповідальність, установлену законом. Як бачимо, таке детальне врегулювання забезпечення права на свободу та особисту недоторканність пов'язане з імплементацією положень ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4] та практики Європейського суду з прав людини. У КПК України передбачено можливість обмеження цього невід'ємного права людини, що означає застосування до неї таких заходів кримінально-процесуального примусу, як привід, особисте зобов'язання, домашній арешт, тримання під вартою, екстрадиційні заходи тощо.

У нормативній регламентації змінився зміст не лише формулювання засади, було відкориговано всі процедурні питання, пов'язані з можливим обмеженням права на свободу та особисту недоторканність під час здійснення кримінального провадження.

Насамперед відбулися зміни власне інституту затримання. Відповідно до ч. 2

ст. 149 КПК України 1960 року затримання підозрюваного вважалося тимчасовим запобіжним заходом. Підставами для застосування затримання, що були визначені у статтях 106 та 115 КПК України 1960 року, вважалися такі: 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину; 4) за наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли її місце проживання чи перебування не зареєстровано, або коли не встановлено особу підозрюваного; 5) у разі вчинення підозрюваним злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язків, пов'язаних із застосуванням до нього запобіжного заходу, у тому числі обов'язків, передбачених у ст. 149-1 КПК України 1960 року, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує. Проаналізувавши ці підстави, доходимо висновку про наявність вказаної вище суперечності щодо визначеного у ст. 14 КПК України 1960 року формулювання «заарештований інакше як на підставі судового рішення»: адже суб'єктами, уповноваженими на затримання особи, було визначено органи дізнання та слідчого, але не суд.

У чинному КПК України застосовано новий підхід до тлумачення інституту затримання. Так, згідно з ч. 1 ст. 131 КПК України до заходів забезпечення кримінального провадження віднесено затримання особи (п. 8) та запобіжні заходи (п. 9). Водночас у ч. 2 ст. 176 КПК України вказано, що тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначених у КПК України. Такі

формулювання без детального аналізу їх правової природи не можна одразу називати колізією норм. Спочатку варто звернутися до класифікації видів інституту затримання.

Зокрема, назва § 1 Глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду» свідчить, що законодавець: 1) чітко розмежовує категорії «запобіжні заходи» і «затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду»; 2) виділяє «затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду» як окремий вид затримання. Справді, застосування затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду відбувається лише з метою ефективного розгляду клопотання прокурора, слідчого за погодженням із прокурором про дозвіл на затримання підозрюваного з метою забезпечення його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Саме такий інститут, як дозвіл на затримання з метою приводу, і дає можливість забезпечити дієвість кримінального провадження, про яку йдеться у ч. 1 ст. 131 КПК України, зокрема під час застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою.

Водночас § 2 Глави 18 має назву «Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду», що свідчить не тільки про наявність іншого виду затримання, а й про винятковість цього засобу кримінально-процесуального примусу. Структура § 2 Глави 18 свідчить про диференціацію такого затримання: законне затримання (ст. 207 КПК України) та затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України).

Розглянемо детальніше підстави для застосування цих видів затримання. Так, законне затримання може мати місце: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Разом із тим уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрю-

вану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог про внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує, при підозрі у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наведені підстави затримання особи без ухвали слідчого судді, суду свідчать про наявність усіх ознак мети і підстав застосування запобіжних заходів (ст. 177 КПК України), які полягають у запобіганні спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується. Таким чином, вважаємо, що інститут затримання відповідно до КПК України слід розуміти як захід забезпечення кримінального провадження (затримання за ухвалою слідчого судді з метою приводу) та тимчасовий запобіжний захід (законне затримання і затримання уповноваженою службовою особою).

Проаналізувавши наведені позиції КПК України щодо інституту затримання, можна стверджувати, що вони відповідають положенням пунктів b та c ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у яких вказа-

но: 1) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; 2) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Водночас на практиці досить часто виникають ситуації, коли затримання особи неможливе, наприклад, у випадку її втечі після щойно скоєного злочину (після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину), адже законодавець використовує категорії, що означають нетривалий час: «при вчиненні або замаху на вчинення», «безпосередньо після вчинення», «під час безперервного переслідування особи», «особу застали під час вчинення злочину», «ця особа щойно вчинила злочин». Зважаючи на це, постає питання про затримання злочинця через день чи більший проміжок часу, адже таке затримання вже виходить за межі правового поля. При цьому застосування затримання за ухвалою слідчого судді з метою приводу у такому разі є неефективним, тому що потребує вирішення багатьох процедурних питань, чого сторона обвинувачення не має змоги зробити з об'єктивних причин. Більше того, активна діяльність оперативних підрозділів може призвести до виявлення підозрюваного, однак вже після завершення строків, визначених у статтях 207 та 208 КПК України. Згідно з положеннями Кодексу унеможливлено, наприклад, негайне затримання підозрюваного у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину при отриманні достатніх даних про скоєння вказаного злочину цією особою через декілька діб після його вчинення, навіть за наявності досто-

вірних даних про намагання цієї особи переховуватися від органів слідства та суду (наприклад, покинути країну). Вважаємо, що усунути цей недолік у Кодексі можна, вилучивши слово «щойно» з п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України.

Перешкоди виникають також і щодо можливості затримання особи, яка перебуває у міжнародному (міждержавному) розшуку за злочини, вчинені на території іноземних держав. Нормативне врегулювання зазначеного питання відсутнє як у § 2 Глави 18, так і в положеннях Розділу IX «Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні», у зв'язку з чим такі затримання можуть відбуватися поза межами дії КПК України. Отже, вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 208 КПК України п. 3 наступного змісту: «3) якщо ця особа перебуває у міжнародному (міждержавному) розшуку за злочини, вчинені на території іноземних держав».

Вважаємо, що саме запропонована конструкція ст. 208 КПК України сприятиме забезпеченню балансу між дотриманням права людини на свободу та особисту недоторканність і виконанням завдань кримінального провадження. Адже ніхто не позбавляє затриману особу права постати перед слідчим суддею з метою перевірки підстав затримання у строки, визначені у ст. 211 КПК України.

Враховуючи викладене, зазначимо, що прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України сприяло розвитку вітчизняної кримінальної юстиції щодо нормативного забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування затримання. Фактично було імplementовано здобутки світової спільноти в цій сфері. Разом із тим за час застосування КПК України виявилися і певні його недоліки, які потребують негайного усунення на законодавчому рівні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. *Маковей М.* Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 5. Право на свободу и личную неприкосновенность (Прецеденты и комментарии) / М. Маковей, С. Разумов. – М.: Российская академия правосудия, 2002. – 116 с.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Кирило ВОЛКОВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ПРИ ЗАТРИМАННІ ОСОБИ

Досліджено сучасну регламентацію права людини на свободу та особисту недоторканність. Проаналізовано та класифіковано види інституту затримання у кримінальному провадженні з огляду на необхідність забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканність.

Ключові слова: право людини на свободу та особисту недоторканність; заходи забезпечення кримінального провадження; запобіжні заходи; затримання особи на підставі ухвали слідчого судді; законне затримання; затримання уповноваженою службовою особою.

Кирилл ВОЛКОВ

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ И ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ЛИЦА

Исследована современная регламентация права человека на свободу и личную неприкосновенность. Проанализированы и классифицированы виды института задержания в уголовном производстве с учетом необходимости обеспечения права человека на свободу и личную неприкосновенность.

Ключевые слова: право человека на свободу и личную неприкосновенность; меры обеспечения уголовного производства; меры пресечения; задержание лица на основании определения следственного судьи; законное задержание; задержание уполномоченным должностным лицом.

Kyrylo VOLKOV

NEW APPROACHES IN UNDERSTANDING THE RIGHT TO LIBERTY AND SECURITY IN THE CONTEXT OF REFORM INSTITUTE OF DETENTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

The article investigates the modern regulation of human rights to liberty and security of person. Analyzed and classified Institute detention in criminal proceedings through the prism of ensuring human rights to liberty and security of person.

Keywords: human right to liberty and security measures to ensure the criminal proceedings; the measure of restraint; detention of a person on the basis of the decision of the investigating judge; the lawful arrest; detention authorized official.

